

Kiskam Mamma

Katariina
Vuori

limonadi-, elokuvateatterija
kioskiyrittäjä
Evijärvellä 1900–1988

SISÄLLYSLUETTELO

Merkkareita markalla

Matka alkaa

1. Lapsuudenkoti Tupelissa

Kivikausi naapurissa

Käsityöläisiä ja sahatoimintaa

2. Pörssin vaihtoa ja kiertokoulua

Uusia makuja Järviseudulla

3. Edithin ja Akselin siirtolaisvuodet

4. Valloissa

Mina Valli: Keittokirja

5. Neiti Sunell menee naimisiin

6. Paluumatka Suomeen

1900-luvun alun Viskarissa

Limonaditehdas

7. Kääpäkorkkeja ja veivattua happea

8. Pitäjillä oli omat virvoitusjuomat

Kun Evijärvelle tuli auto

9. Mehua, vichyä ja portteria

10. Käsityötä alusta loppuun

11. Koltiaiset kaivolla

12. Tukkukauppaa

Euroopan kalaisin järvi

Elokuvateatteri

13. Aula

14. Perustat uudelle teatterille

Maailma kutistuu: Radio, televisio ja sanomalehdet

litin kiskat

15. Ensimmäinen kioski

Kioskihistoriaa

16. Sokeripula sodan jälkeen

Maan makea historia eri vuosikymmeninä

17. Uuden kioskin aika

18. Kiskalla 1970-luvulla

Kylässä Kaskeilla

19. Amerikan ihmeitä

20. Kotiapulaiset apuna

Sähkölaitteet helpottamaan kotitöitä

21. Kun tuvassa jymähti

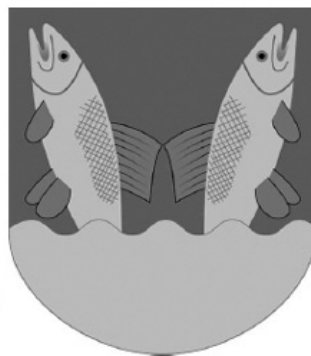
Kaksi tomeraa naista

22. Tarinoita hellatulen lämmössä

Kioski vesitornin juurella

23. Muuttunut kioskimiljö

Evijärvellä sattunutta ja tapahtunutta
Lähdeluettelo

”Se oli oikeen semmonen paikka. Se oli se emäntä semmonen ihminen, että niitä ei montaa Evijärvellä oo. Eikä tuu toista. Sillä oli ystäviä. Sitä sanottiinki Kasken Mammaks.”

- Maria Koskimäki

Merkkareita markalla

”Mitä tytöille laitetaan?”

Jotenkin näin liti aina kysyi ja otti jo valmiiksi pienen läpinäkyvän plastiikkipussin. Kyllähän hän jo tiesi, mitä varten oltiin tultu: mummo oli maksanut meille kakaroille jonkun pennin voikukkien nyppimisestä tai perunamaan kitkemisestä, roposet polttelivat taskun pohjalla ja ne piti käyttää mahdollisimman tehokkaasti ja makeasti. Monena hellettä ennakoivana kesäaamuna karkkihammasta kolotti niin, että litin kiskalla sai odottaa pitkältä tuntuvat tovit, ennen kuin Meijerinmäen suunnasta alkoi kuulua tuttua invamopon rutkutusta. Mamma parkkeerasi kulkuneuvonsa kioskin taakse ja tuli keikkuen sisään takaovesta. Myyntiluukun lasi aukesi. Siinä oli aivan tietynlainen hiissaava ääni, jossa oli jo aavistus maitohampaaseen tarraavan karamellin makua.

”Merkkareita markalla ja viiden pennin karkkeja lopulla.” Silloin kun rikkaruohoansiot olivat jostakin syystä tavallista isommat, saattoivat kolikot riittää appelsiininmakuiseen Pinna-jäätelöön tai pyramidinmuotoiseen Trip-mehuun.

Kun liti sitten ojensi kallisarvoisen pussin näki laskemattakin, jos sinne oli joskus eksynyt muutama ylimääräinen viiden pennin hintainen, raidalliseen muovikuoreen kätkeyty asfaltin värinen salmiakkimakeinen. Niitä sanottiin kirppukarkeiksi.

Vaikka irtokarkit olivat pääasiallinen syy kiskalla käyntiin, lähetti mummoni minut ja siskoni ostamaan sieltä joskus myös Torpparin leipiä – ruskeita, vähän piparkakunmakuisia isokokoisia pikkuleipiä –, kahvipaketin tai Pietarsaaren jäätelöä, jota ei kotipaikkakunnaltamme Oulusta saanut.

Juhannuksena haettiin limsaa – Tupu Hupunaa ja Palmaa. Niiden värikkäät metallikorkit puristettiin avaamisen jälkeen sormenpäihin teräviksi tekokynsiksi.

Evijärven kirkonkylällä Viskarissa neljän vuosikymmenen ajan toiminut Edith Kasken kioski oli paikkakunnalla muutakin kuin karkkia ja päivittäistavaroita myyvä rakennus. Sinne kokoonnuttiin parantamaan maailmaa, vaihtamaan kuulumisia ja tapaamaan tuttuja. Ja Edith Kaski oli muutakin kuin Kaskan Mamma: palattuaan miehensä Akselin kanssa Amerikasta 1920-luvulla hän toimi limonaditehtailijana ja aloitti myöhemmin myös elokuvateatteribisneksen.

Omat muistoni Edith Kaskesta liittyvät 1970- ja 1980-lukuun, jolloin vietimme Evijärven kesämökillä pitkät pätkät kouluvuosia halkoneita kesälomia. Isoäidilläni Hanna Vuorella oli tapana olla Evijärvellä vapusta syksyn sadonkorjuuseen ja haravointitalkoisiin asti.

Perheemme kytkös Evijärvelle juontaa juurensa siihen, kun isovanhempani Hanna ja Jaakko sekä isäni Juhani Vuori asuivat siellä pysyvästi 1900-luvun puolivälin kieppeillä.

Vaikka Oulustakin sai toki kioskeilta irtokarkkeja (noihin aikoihin niitä ei vielä ruokakaupoissa myyty kuten nykyään), vaihteli valikoima hieman paikkakunnan mukaan. Ja jostakin syystä syreenipensaiden katveessa houkuttelevana keitaana olostellut litin kiska oli namupaikka vailla vertaa.

Jouluisin Ouluun saapui aina joulukortti, jonka signeerausena oli Kaskan Mamma. Siitä hetkestä taittui paitsi talvi, alkoi aina myös tulevan kesän – ja merkkareiden – odotus.

Haastattelin tätä kirjaa varten litin kiskalla asioineita, Kaskan limonadia hörppineitä ja elokuvateatterissa käyneitä nykyisiä ja entisiä evijärvisiä. Usein he totesivat jotenkin tähän tapaan: ”Mamman luokse menivät kaikki, sinne oltiin aina tervetulleita”. Ystävällisyyden lisäksi Edith Kaskesta

muistetaan mainita myös päättäväisyys, sitkeys ja huumorintaju.

E erityisesti nuoremmat polvet tuntevat Edith Kasken nimenomaan kioskin kautta.

Edith piti kioskia kuolemaansa asti. Luukun hän sulki viimeisen kerran syksyllä 1988. Hän kuoli kaksi viikkoa myöhemmin syyskuun viidestoista päivä.

Evijärven kunta lunasti keväällä 1990 vanhan limonaditehtaan ja kioskirakennuksen, ja ne siirrettiin vesitorninmäelle. Limonaditehtaassa olivat vielä paikallaan ja hyvässä kunnossa vanhat laitteet, kuten vesipumppu, hiilihappolaitteet, pullotusteline, pullojen pesualtaat ja kuivaustelineet sekä mehun keittämiseen käytetty tulisi- ja. Kioski avattiin saman vuoden vappuna.

Kävin muutama vuosi sitten Evijärvi-päivillä tutustumassa ensimmäistä kertaa Limutippu-museoon. Evijärven 4H-yhdistys oli järjestänyt sinne tapahtuma-aikaan lapsille askartelua kierrätysmateriaaleista. Museohuoneen seinille oli koottu isoihin tauluihin tietoa Edithin elämänvaiheista. Vuosikymmenten tauon jälkeen muistikuva tiskin takana hymyilevästä Edithistä palasi voimakkaana mieleen.

Nyt aikuisen silmin hän ei ollutkaan enää pelkästään lapsille irtokarkkeja taikova satuolento, vaan maailmaa nähnyt oman aikansa ja oman uransa luonut bisnesnainen, sitkeä ja kekseliäs rouva, joka oli pitänyt limonaditehdasta, elokuvateatteria, kioskia ja hoitanut kaiken kukkuraksi yksinhuoltajana lapsikatraan, joka sisälsi paitsi viisi omaa lasta, myös satunnaisen joukkion muita kattoa päänsä päälle kaivanneita. Hän oli kuin tosielämän Peppi Pitkätossu, joka teki omalla tavallaan niin kuin oikeaksi katsoi ja piti huolen niistä, jotka sitä tarvitsivat. Jos ei nyt maailman vahvin nainen, niin ainakin omasta mielestäni ihailtava ja tutustumisen arvoinen henkilö.

Limutippumuseossa heräsi utelias ajatus Edith Kasken elämänkerrasta, tarinasta, jossa sihisee hapokas limonadi ja

kuuluu filmikelojen naksutus. Joka tarttuu maitohampaaseen
kuin kesän ensimmäinen merirosvokarkki.

Evijärven Usvarannassa,
Katariina Vuori

Kiitos!

Kirjan teossa ovat korvaamattomana apuna olleet Edithin lapset Rainer, Taavi ja Tarja, sekä lapsenlapsi Marko Ahola. Erityisen suuri kiitos Markolle tekstin lukemisesta eri työvaiheissa, kommenteista ja korjauksista.

Lämmin kiitos myös: Martti Joensuu, Allan ja Alli Kujala, Annikki Jokela, Raija Karvonen, Anneli Martinkauppi, Asta Produn, Tapani Kankaanpää, Heikki Försti sekä Evijärven kunnan Sivistys- ja kulttuurijohtaja Päivi Lappinen.

Kiitos myös ”museomuori” Tuija Aholalle siitä, että hän on kerännyt vuosien saatossa arkistoihin Evijärven historiaa, niin suuria kuin pieniäkin asioita. Niistä on ollut suuri ilo tätä kirjaa työstäessä. Toivottavasti perinnetiedon keruu kukoistaa edelleen. Eijalle lämmin kiitos materiaalin pakkaamisesta kansien väliin.

Kiitän Järvisoutu-säätiötä ja Etelä-Pohjanmaan rahastoa työn tukemisesta.

Teoksessa käytetyistä etunimistä

Virallisissa ja epävirallisissakin papereissa Akseli ja Edith Kasken nimien kirjoitusasu vaihtelee. Yhdysvaltain maahanmuuttopapereissa Akseli esiintyy muodoissa Axel, Akseli ja Aksel. Hän signeerasi nimensä itse Akseli tai Axel Kaski. Tähän kirjaan valitsin käytettäväksi Akselin, joka esiintyy muun muassa passissa ja sotilaspassissa. Edithin nimestä löytyy papereista ja dokumenteista myös muotoa Edit. Hän itse kirjoitti nimensä loppuun hoon, ja niin on toimittu myös kirjassa.

Matka alkaa

1. Lapsuudenkoti Tupelissa

Marraskuun viidentenätoista vuonna 1900 Kattilakoskella kuuluu parkaisu. Lahdenkylässä, Tupelin talossa, jossa lapset tehtiin Suomen puolella ja ruoka syötiin ruotsia puhuvalla Ähtävällä, maailmaan saapuu pieni tyttö. Hänelle annetaan nimeksi Edith Elvira Tupeli.

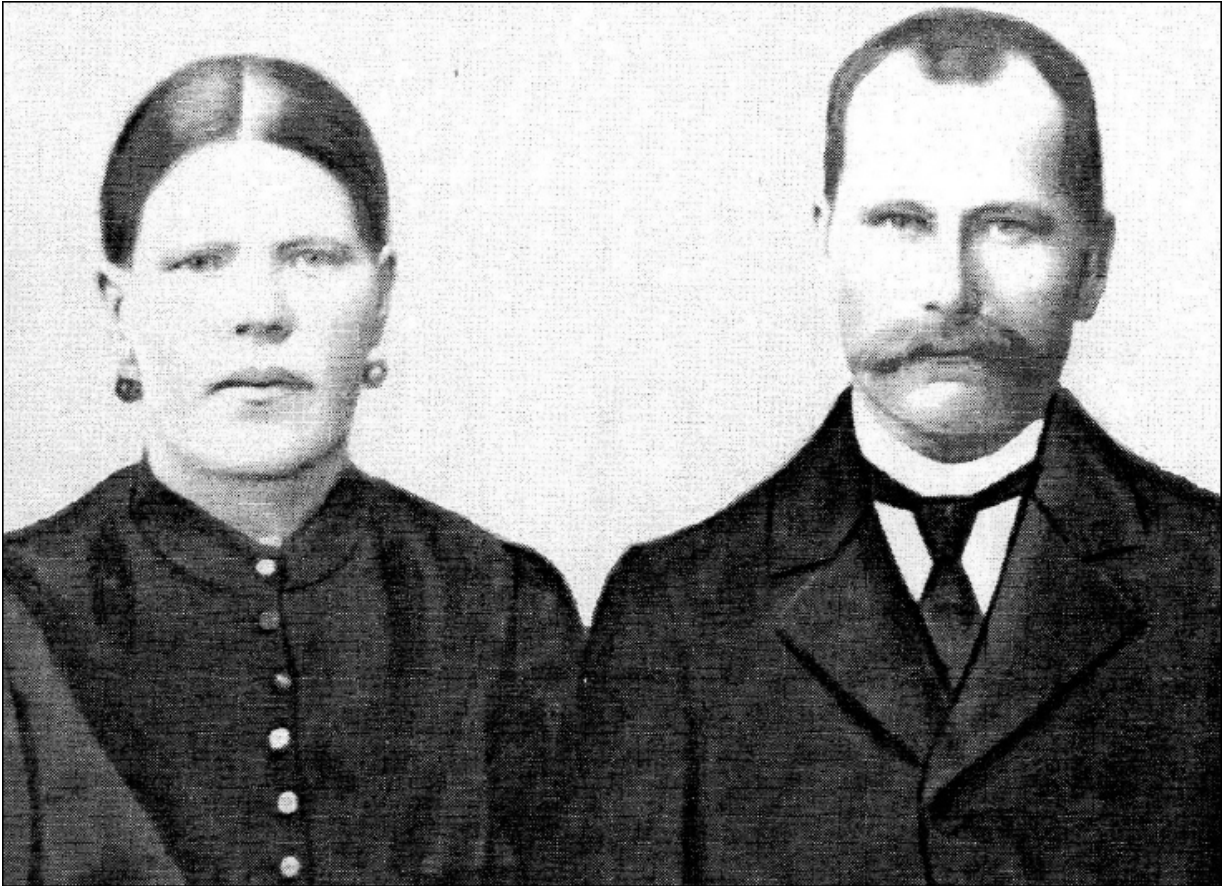
Ähtävänjoen rannalle, kahden kunnan rajalle rakennettua Tupelin taloa isännöivät Edithin äiti Amanda Mattsin tytär os. Fin(n)holm (3.9.1866–18.3.1947) ja isä Alexander ”Aleksi” Antinpoika Sulkakoski (19.8.1858–13.1.1910). Pariskunta oli mennyt naimisiin 27.2.1887.

Edithin veljen, Arturin, tytär Kirsti Klemets kertoo kirjassaan *Minnen från forna tider* Edithin äidillä Amandalla olleen ennen naimisiin menoa ainakin kaksi kosijaa joista valita: yksi oli Johan Kjellman Ähtävältä ja toinen Kattilakosken Alexander Sulkakoski. Amanda oli tullut uskoon jo nuorena, ja Alexander Sulkakoski, joka myös oli kristitty, oli lopulta hänen valintansa.

Noihin aikoihin oli tapana vaihdella sukunimeä melkein kuin sukkaparia mieltymyksen ja asuinpaikan mukaan. Klemetsin kirjassa Aleksin ja Amandan kerrotaan kokeilleen Sulkakoskea ja Sumellia ennen kuin sukunimeksi asettui Tupeli. Tupeli tarkoittaa pieniä tupia, jollaisissa uittomiehet ja tervanpolttajat asuivat työkomennuksilla. Pariskunnan ensimmäinen lapsi Amanda Emilia syntyi vuonna 1888 Amanda-rouvan kotona Finholmissa. Ennen toisen lapsen Akselin (esiintyy myös nimellä Axel) syntymää vuonna 1890, Amanda oli muuttanut jo Tupeliin. Muutto Tupeliin ei ollut aivan helppo. Amandan anoppi Anna Lovisa Antintytär oli vaativa nainen ja talo oli pieni. Miten lie yhteiseloon vaikutti

se, että Amanda oli ruotsinkielinen ja Aleksin perhe suomenkielinen?

Kuva: Tupelin sukukirja/Marko Ahola

Edithin vanhemmat Amanda Mattsin tytär os. Finnholm ja Alexander Antinpoika Sulkakoski. Edithin lapsenlapsen Anun koulukirjoituksessa Edithin kerrotaan kutsuneen vanhempiaan Mantaksi ja Santeriksi.

Joidenkin perimätietojen mukaan Edithin isä Aleksi olisi käynyt avioliittonsa alkuvuosina Amerikassa, ja Kirsti Klemets laskeskelee kirjassaan tämän olleen mahdollista Akselin ja pariskunnan seuraavan poikalapsen, Arturin, syntymän (1893) välissä. Matkasta ei kuitenkaan ole varmaa tietoa.

Seuraavaksi perheeseen syntyi Aarno Edvard vuonna 1895, sitten Ester Irene vuonna 1898 ja Edith vuonna 1900. Edithillä oli siis kaikkiaan viisi sisarusta: kaksi sisarta, Emilia ja Ester, sekä kolme veljeä, Akseli, Artur ja Edvard.

Perheeseen oli syntynyt myös kolme muuta lasta, jotka kuitenkin menehtyivät pienenä.

Kivikausi naapurissa

Evijärvellä on ollut asutusta jo kivikauden ajoilta. Lahdenkylän Isokankaalla 1980-luvulla suoritetuissa arkeologisissa kaivauksissa on löytynyt muun muassa kodanpohjia kulttuurikerroksineen, meripihkariipuksen kappale, meripihkanapin katkelma, pii-iskoksia, oikokirves, kourutaltta, tuura, liuskenuolenkärki, kvartsi-iskoksia ja keramiikkaa.

Keramiikkalöydösten perusteella asuinpaikka on ajoitettu Pöljän kulttuuriin ja kampakeraamiseen kivikauteen, eli aikakauteen noin 2500 eKr. Rannansiirtymiskronologian, eli maankohoamisen aiheuttaman vedenkorkeuden muutoksen perusteella paikalla oli ollut asutusta vuosisadan ajan noin 2400–2500 eKr.

Tämä kyseinen Ähtäväjoen itäpuolella oleva Isokankaan kivikautinen asuinpaikka sijaitsee nykyisestä Evijärven keskustasta repeat 15 kilometriä luoteeseen. Kaivauspaikasta on matkaa Edithin synnyinkotiin Kattilakoskelle kilometri.

UITTOMIESTEN KROUVI

Tupelin talo toimi uittomiesten krouvina ja majatalona, hevoskyytiä järjestettiin matkalaisille tarpeen mukaan. Perimätietoon on jäänyt se, ettei velvollisuuksien hoitoa laiminlyöty pikkuasioiden vuoksi. Eräänkin kerran kun krouviin oli ollut tulossa uittomiehiä, meni Edithin äiti Amanda avaamaan heille oven yltä päältä veressä.

”Tulkaa vaan, ei täällä ole ketään tapettu”, Amanda totesi tyynesti. Hän oli juuri synnyttänyt lapsen.

Edithin isä Aleksi toimi uittomiesten pomona, mutta joutui jättämään hommat toisen jalan jäätyä tukkien väliin. Jalka jouduttiin amputoimaan, ja sen jälkeen Aleksi liikkui kainalosauvojen varassa.

Käsityöläisyyden, meijeri- ja myllytoiminnan, kalastuksen ja sahatoiminnan ohessa uitto oli Edithin syntymän aikoihin Evijärvellä tärkeä elinkeino. Martti Joensuu muistelee isänsä kertoneen uittohommista näin:

“Emas Eeli oli uittomiesten "aatelia". Hänestä pitäisi jonkun koota tiedot. Vielä joku saattaa muistaa Eelin. Uitto oli aikoinaan Evijärvellä merkittävä työllistäjä. Isäni kertoi, että omistamallaan palstalla, josta Ähtävänjoki lähtee kohti Pietarsaarta, joki virtaa aivan väärään suuntaan aluksi muutaman sata metriä. Sitten joki tekee 180 asteen käännöksen kohti merta. Uitto teki aina tuohon mutkaan "suman". Puita oli useita metrejä päällekkäin. Tukkia ja "propsia" sekaisin. Joskus isäni arvion mukaan saattoi olla sata miestä purkamassa sumaa. Myöhemmin ongelma poistui, kun kaivettiin niin sanottu Kaaren-haara. Tämä on oikaisu joelle, eli todellisuudessa kanava.

Joen alkumetreillä on valtava kivilohkare, useita kiintokuutioita. Siinä kivellä Lintu-Maija oli keitellyt kahvia uittomiehille ja paistanut munkkeja. Tämä kivi, isäni aina vitsaili, oli ehkä Evijärven ensimmäinen kioski. Kun

syksyllä uiton hännät menivät, ja uittomiehet menivät merenrantaan saakka puhdistaan joen puista, oli Lintu-Maija mennyt mukana. Näin hän hoiti "kioskiaan" ja elätti pesuettaan."

Lintu-Maija eli Maria Matintytär Lintunen ent. Ranta-aho, os. Pykäri syntyi Evijärvellä 22.10.1869 ja kuoli 12.2.1939 Evijärven Lahdenkylässä.